

INLEIDING EEN MEEUW

Om het werk van Anton Tsjechov echt goed te kunnen begrijpen moeten we eerst terug gaan naar de tijd waarin hij leefde. Want elke auteur is natuurlijk het product van zijn tijd. Daarnaast is zijn werk natuurlijk ook het product van zijn eigen persoonlijkheid. Ook daarmee zullen we ons moeten bezighouden willen we een goed beeld van zijn werk krijgen.

Tijdsbeeld Rusland 19^e eeuw

Anton Tsjechov is een auteur uit de tweede helft van de 19^e eeuw. Vooral de tweede helft van de negentiende eeuw bracht veel veranderingen in Europa teweeg. De burgerlijke revoluties van 1848 in verschillende landen hadden aangetoond dat er een grote behoefte bestond aan politieke, sociale en economische hervormingen. Daardoor kwamen de laatste vijftig jaar onder een geweldige druk te staan. Want die hervormingen kwamen maar heel langzaam op gang.

De tweede helft van de negentiende eeuw was de tijd van het nationalisme en imperialisme. Europa kreeg zijn moderne gezicht. Veel kleine onafhankelijke staten in Midden-Europa werden ondergebracht bij de grote staten: bij het keizerrijk Duitsland, het koninkrijk Italië, het Habsburgse keizerrijk en het Russische keizerrijk. In al deze rijken ontstond een streven naar centralisatie, naar een centraal geleide staat. Tegelijkertijd was er een behoefte aan uitbreiding van de overzeese gebieden in verband met de benodigde ruwe materialen en benodigde afzetmarkten voor de snel groeiende industrialisatie. Grote delen van Afrika en Azië kwamen onder controle van Europese naties.

Industrie en handel zorgden voor een explosieve groei van de technologie. Elke nieuwe uitvinding versterkte het geloof dat elk menselijk probleem op te lossen valt. Er was sprake van toekomstoptimisme. (Het is jammer dat wij, anno 2003, dat optimisme verloren hebben.)

Sociaal was dit toekomstoptimisme echter niet. De arbeidersklasse die inmiddels was ontstaan, moest vechten voor elke verbetering. De gewone man begon zichzelf te ontwikkelen en eiste dat zijn waarde en waardigheid gerespecteerd werd. De strijd voor het verkrijgen van dit respect bleek echter een langdurige geschiedenis.

Al snel zochten zij hun heil daarom in **pragmatische oplossingen**. Ze verwierpen de idealistische en utopische visioenen van de Romantici uit de eerste helft van de negentiende eeuw. Rond 1860 waren arbeiders sterk georganiseerd in vakbonden. Stakingen waren hun belangrijkste wapen.

Vanuit deze pragmatische houding ontstond geleidelijk aan een nieuwe artistieke beweging: **Het Realisme**.

Het Realisme groeide uit tot een van de grote stromingen in de westerse cultuurgeschiedenis. Het Realisme begon voorzichtig rond 1825 met Georg Büchner als voorloper en zette zich vol door na 1850. Realisme in het toneelschrijven begon in Duitsland met de belangrijke auteur Gerhard Hauptmann. In Frankrijk waren er toen al grote realistische romanciers: Victor Hugo en Emile Zola. De realistische stroming breidde zich over heel Europa en Rusland - toen gewoon een deel van Europa – uit. Het einde van deze stroming valt in het begin van de twintigste eeuw (vlak voor de Eerste Wereldoorlog). De twee laatste grote toneelauteurs van deze kunstperiode zijn August Strindberg en Anton Tsjechov.

Aan de basis van Het Realisme liggen twee takken van de wetenschap die tot in onze tijd van belang zijn: **de sociologie en de psychologie**. Er werden, vooral in de eerste helft van de 19^e eeuw veel studies naar de sociale context van de mens gedaan. Deze wetenschap ontstond als gevolg van de grote veranderingen die de industrialisatie in het leven van de mensen teweegbracht, maar ook door de publicatie van Darwin's belangrijke boek 'The Origin of Species' (1859), dat weliswaar vooral over de dieren- en de plantenwereld handelde, maar dat moeiteloos overgebracht kon worden naar de menselijke soort. Wetenschappers gingen ervan uit dat de mens werd bepaald door zijn omgeving.

In de tweede helft van de 19^e eeuw komen de studies naar de **mens als individu (de psychologie)** op de voorgrond. Dit culmineerde tegen het einde van de eeuw in de publicaties van Sigmund Freud, die zelfs het onderbewuste van de mens onderzocht.

Het belangrijkste doel van al deze kennis was de verbetering van het menselijke leven. De wetenschappers moesten de noodzakelijke kennis leveren om het menselijke gedrag te kunnen duiden, te voorspellen en om controle uit te kunnen oefenen over de samenleving.

Deze theorie van een beheersbare en steeds beter wordende samenleving werd gretig opgepakt door kunstenaars. Zij wilden de kunst 'wetenschappelijk' maken door uit te gaan van 'een nauwkeurige en objectieve observatie van de werkelijkheid'. De 'reele en fysieke wereld' moest zo waarheidsgetrouw mogelijk afgebeeld worden. 'Observatie' is een sleutelwoord. En heel belangrijk: 'degene die afbeeldt moet dat zo onpersoonlijk en objectief mogelijk doen'.

De auteur **Anton Tsjechov** –hij leefde van 1860 tot 1904- is een product van de tweede helft van de 19^e eeuw. Het Rusland waarin hij ter wereld kwam had twee gezichten: de elite was zeer westers georiënteerd en richtte zich op Frankrijk en Duitsland. Het Russische platteland daarentegen verkeerde in de Middeleeuwen.

Grootgrondbezitters heersten als absolutistische vorsten over miljoenen lijfeigenen.

Vijf jaar voor Tsjechovs geboorte was een tsaar op de troon gekomen – Alexander II - die naam maakte als ‘de bevrijder’. Onder zijn regime werden tal van hervormingen doorgezet: de afschaffing van het lijfeigenschap en andere sociale hervormingen. Hij voerde een liberalisering van het politieke en culturele leven door. Hierdoor werden enkele uiterst scherpe censuur- regels opgeheven. En meteen bloeit de Russische romanschrijfkunst op met auteurs als Tolstoj, Dostojevski, Turgenjev.

Maar door de hervormingen begon men duidelijk te merken dat de Russische kolos ziek was, dat het eeuwenoude systeem door en door verrot was. Het gevolg was dat Tsaar Aleksander in 1881 vermoord werd door een anarchistische groepering. (Tsjechov was toen 21 jaar oud. Hij had al vele korte verhalen geschreven, maar nog geen toneelstukken).

Na de dood van Alexander nam de oude aristocratie genadeloos de teugels over en viel Rusland terug in een despotisme met zeer strenge politiematregelen. Er werd een uitgebreid spionagesysteem opgebouwd en er kwam een agressief nationalisme op. De massa werd bang en monddood gemaakt.

Ook de Russische intelligentsia kwijnde weg.

Tsjechov zag met lede ogen aan dat niemand in staat was de sociale misstanden in zijn land aan de kaak te stellen. Want de sociale en materiele positie van de boeren en arbeiders werd alleen maar slechter. De privileges van de adel waren niet aangetast, integendeel. Omdat de boeren hun land hadden mogen kopen, was de financiële positie van de grootgrondbezitters uitermate riant geworden. Al dit geld verleidde hen tot een steeds luxueuzere manier van leven.

Tsjechov observeerde dit alles zeer scherp. En helemaal volgens de principes van het Realisme, beschreef hij deze sociale ellende in zijn verhalen en toneelstukken.

Biografie Tsjechov

Hij werd op 17 januari 1860 geboren als derde zoon van een kruidenier in Taranrog, een havenstad in Zuid-Rusland. Later zal hij dit deel van Rusland bestempelen als ‘puur Azië’. Zijn grootvader was een lijfeigene die zich en zijn zonen in 1841 had vrijgekocht. (Dat was dus 14 jaar voordat Tsaar Alexander de slavernij afschafte...)

In de winkel van Tsjechovs vader werd van alles verkocht, maar vooral wodka. Eigenlijk was de familiewinkel een illegaal cafe. De jonge Anton moest met zijn twee broers al zijn tijd buiten school in de winkel werken. Tot diep in de nacht bediende hij de klanten in de donkere, muffige en armoedige zaak. Hier kwam

hij op vroege leeftijd al de wonderlijkste figuren tegen. Maar vooral ook een heleboel primitieve agressiviteit.

Hij kon goed leren op school, maar het feit dat hij de zoon van een vrijgekochte slaaf was, zorgde ervoor dat hij op school door de leraren en zijn medescholieren voortdurend vernederd werd. Thuis leed hij onder de agressie van zijn vader. Deze was kwaadaardig en grof en hij behandelde zijn familie zeer streng. De kinderen werden dagelijks geslagen, ze waren vaak zo uitgeput dat ze staande in de winkel in slaap vielen. De vader kwam bijna nooit in zijn winkel. Als fanatieke gelovige stortte hij zich in de kerkgemeenschap, leidde een kerkkoor, waar ook de zonen in moesten zingen, hij schilderde ikonen en hield zich bezig met alle mogelijke openbare aangelegenheden, maar niet met zijn winkel.

Het resultaat hiervan was dat de zaak steeds slechter ging lopen en uiteindelijk failliet ging. In 1867 moest de vader met zijn familie Taranrog ontvluchten vanwege de grote schulden. Anton blijft alleen achter omdat hij als 16-jarige scholier vlak voor zijn eindexamen gymnasium zit. Hij geeft bijlessen en voorziet zo in zijn onderhoud. Het resultaat van deze jeugdjaren is dat Anton Tsjechov zijn leven lang bang bleef voor mensen. Hij was een buitengewoon schuw mens.

Na zijn eindexamen krijgt Tsjechov een armenbeurs van de stad Taranrog om in Moskou te gaan studeren. Hij herenigt zich met zijn familie die inmiddels in Moskou verblijft. De jaren die komen zijn jaren van bittere armoede. De hele familie is werkeloos en Anton neemt de zorg van het levensonderhoud van zijn familie op zich. Hij doet dat door korte verhalen te schrijven voor humoristische tijdschriften. Vanaf zijn twintigste voorziet hij in het levensonderhoud van zijn hele familie. Hij zal dat tot aan het einde van zijn leven blijven doen.

Zo werd Tsjechov al vroeg het absolute tegendeel van zijn vader: tegen de agressie van de buitenwereld reageert hij niet met labiliteit of hypocrisie, maar ontwikkelt een eigen levensmodel: discipline, beheersing en een wil tot werken. Waar de vader de familiale verplichtingen uit de weg ging, kwam zijn zoon die in hun volle omgang na.

In zijn **jonge jaren** deed hij dit dus door naast zijn medische studie onafgebroken korte verhalen te schrijven voor verschillende tijdschriften. Humor is zijn belangrijkste stijlmiddel. Vooral ook een middel om zich van zijn personages te distantieren. Zijn humor bestaat er uit dat hij de objectieve werkelijkheid beschrijft. Hij toont het leven zonder commentaar. Al heel vroeg begreep Tsjechov dat het leven niet de minste aanleiding gaf om ontroerd te zijn. Elk ogenblik werden er mensen beledigd en vernederd, vals gespeeld en bedrogen. En het bedrog werd met een kruiperige of onbeschaamde glimlach

verdoezeld. Die toestand maakt hij zichtbaar in zijn korte verhalen. Door het leven in al zijn naaktheid te tonen, ontstaat “bijna vanzelf” een komische werking.

Gemiddeld schrijft hij twee tot drie korte verhalen per week. Voor hem zijn ze niets anders dan ‘broodschrijverij’. Hij is er niet trots op, hij signeert ze dan ook niet met zijn eigen naam maar met pseudoniemen, zoals Tsjec-honte, “broeder van de broeder” of “de man zonder milt”. De dwang om vanuit een financiële noodsituatie aan zijn schrijfbureau te moeten gaan zitten – deze zichzelf opgelegde schrijfdwang – heeft Tsjechov zijn leven lang geïrriteerd. Zijn voortdurende zorg was dat de kwaliteit zou leiden onder het moordende arbeidstempo.

Dit aspect uit Tsjechovs leven is duidelijk in De Meeuw terug te zien: de oudere schrijver Trigorin verwoordt dit gevoel prachtig in zijn grote scene met het jonge meisje Nina.

Op 24-jarige leeftijd heeft Tsjechov voor de eerste keer een bloedspuwing. Een voorbode van de tuberculose, waaraan hij op 44-jarige leeftijd zal sterven. Hoewel hij medicijnen studeert en later arts zal worden en dus heel goed weet wat de symptomen betekenen, zal hij zijn leven lang deze indertijd ongeneeslijke ziekte ontkennen.

Hij werkt door. Door zijn werk haalt hij zijn familie uit de financiële misere, maakt hij naam als schrijver en wint hij aanzien.

De tijdschriften waar hij voor schrijft, hebben als eis dat hij slechts honderd regels per verhaal mag schrijven. Dat is iets wat hem vaak frustrereert, maar dat uiteindelijk ook tot een van de belangrijkste stijlkenmerken van zijn schrijven leidt. Later zal hij jonge schrijvers keer op keer adviseren:

“Kort in, schrap al het overbodige, wees spaarzaam in het gebruik van bijvoegelijke naamwoorden etc. Literatuur is werk en dat werk bestaat uit inkorten en condenserende totdat het zo eenvoudig mogelijk is.”

Hij is van mening dat een paar nauwkeurige details de stemming van een landschap of een paar specifieke details een personage duidelijker uitdrukken dan wijdlopende beschrijvingen. De schrijver zelf dient als ‘passieloze getuige’ buiten het verhaal te blijven.

Zoals een arts naar zijn patienten kijkt, zo beschrijft hij zijn personages in zijn verhalen en toneelstukken. Observatie zonder moreel oordeel. Zijn verhalen gaan voornamelijk over het dagelijks leven in de Russische kleinstedelijke omgeving. Zijn toneelstukken spelen veelal op het platte land.

Tragedies vinden plaats als onderdeel van het gewone leven, die zijn figuren passief ondergaan. Zijn personages vechten niet; zij ondergaan hun lot.

Of zoals Nina in De Meeuw zegt: “het gaat er om dat je je lot kunt accepteren en het vol kunt houden. Zorg ervoor dat je je kruis kunt dragen en geloof ergens in.”

Tsjechov tekent mensen in al hun treurigheid, hun belachelijkheid. Met heel hun lijden en hun pleziertjes, met hun dwaasheden en hun stompzinnige brutaliteit. Hij geeft geen analyse van zijn personages, hij laat alleen symptomen zien.

Alles wat Tsjechov observeert neemt hij op in zijn verhalen. Hij heeft altijd zijn kleine notitieboek bij zich. Maar omdat de maatschappelijke omstandigheden zo repressief zijn en de censuur zo streng durft hij alleen maar te schrijven over het doen en laten van zijn personages – rijk of arm, dom of intelligent – indirect maakt hij duidelijk hoe vreselijk en benepen ze leven. Ze verschijnen als authentieke afbeeldingen uit de werkelijkheid, uit een werkelijkheid die alle lagen van de Russische bevolking aan het einde van de 19^e eeuw omvat.

Tsjechovj voltooit zijn studie in Moskou en mag zich arts noemen. Hij oefent zijn beroep ook uit. Hij zegt:

“De artseneijkunde is mijn wettelijke echtgenote, de literatuur is mijn minnares.”

Maar hij laat zich nooit betalen voor zijn diensten. Zijn korte verhalen leveren inmiddels voldoende geld op. Hij kan het zich en zijn familie permitteren de zomers buiten Moskou door te brengen. Ze huren een gedeelte van een landgoed. Anton zit de hele zomer te vissen in het nabijgelegen meer. Ook dat zult u terugzien in het stuk, net als het kleine notitieboekje van de schrijver.

In 1887 schrijft Tsjechov zijn eerste toneelstuk Zwanezang: een verhaal dat hij omwerkt tot eenakter. Het eerste avondvullende toneelstuk Ivanov gaat op 29 november 1887 in Moskou in première. Ívanov heeft als hoofdthema iets dat Tsjechov al lang bezighoudt: de psychische en geestelijke afstomping van de Russische intelligentsia. Ivanov is het prototype van de ‘overbodige mens’: aanvankelijk een idealist, later verzinkend in een diepe melancholie, klagend over het zinloze wegvloeiën van zijn leven en daar helemaal niets aan veranderen.

Het stuk werd met gemengde reacties ontvangen. Maar het thema zal in al zijn latere toneelstukken steeds weer terugkeren.

Intussen raakt Tsjechov als prozaschrijver op het hoogtepunt van zijn roem. Hij ontvangt prijzen en onderneemt enkele verre reizen. Waaronder een opzienbarende reis, dwars door Siberië, naar het eiland Sachalin, waar een strafkolonie is gevestigd. Hij onderzoekt drie maanden lang het leven van de gevangenen en schrijft er na zijn terugkeer enkele vlammeende artikelen over, in

de hoop de situatie van de gevangenen verbeterd te krijgen. Steeds vaker gebruikt hij zijn bekendheid om op het sociale vlak dingen voor elkaar te krijgen. In 1892 verhuist hij samen met zijn familie naar een landgoed ten zuiden van Moskou dat hij gekocht heeft. Als arts zet hij zich erg in voor de bewoners in de regio, hij laat bijvoorbeeld drie scholen bouwen in het district.

Over Een Meeuw

Tsjechov weet dat het platteland en de rust goed zijn voor zijn gezondheid, maar hij lijdt tegelijkertijd onder het gevoel van lusteloosheid, leegte en doelloosheid. Om tegen deze gevoelens te vechten neemt hij zich voor 'een komedie te schrijven'. Hij schrijft zijn uitgever over zijn plan:

“De komedie heeft drie vrouwenrollen, zes mannenrollen, vier bedrijven, een landschap (het zicht op een meer), veel conversatie over literatuur, weinig handeling en vijf ton liefde.”

In een tuinhuisje op zijn landgoed schrijft hij vervolgens **De Meeuw** (ook wel vertaald als 'Een Meeuw', simpelweg omdat de Russische titel geen lidwoord kent: "Tjsaika"). Tsjechov is dan 35 jaar oud.

Een eerste opvoering van 'De Meeuw' in een theater in St. Petersburg in 1896 mislukt grandioos. Daar waren verschillende redenen voor: ten eerste waren er maar drie repetities van het stuk geweest. Daarnaast begreep het publiek er niets van, Een Meeuw was namelijk aangekondigd als een 'komedie' en men verwachtte zoals gewoonlijk grof amusement. Bovendien waren noch de acteurs, noch het publiek noch de pers in staat het volkomen nieuwe van Tjsechovs drama te begrijpen: de 'Meeuw' was namelijk een stuk dat 'andante' voortvloeit zonder spectaculaire ontknoping. De personages zijn niet opgedeeld in goed en slecht. De auteur blijkt een neutrale beschouwer, die zijn personages hun gang maar laat gaan, zonder hun doen en laten met een moraal te voorzien.

Nieuw was ook dat de auteur persoonlijke ervaringen over zijn leven in het stuk had gebracht. In 'Een Meeuw' zitten inderdaad talrijke autobiografische verwijzingen, zoals bijvoorbeeld de gesprekken over literatuur die een centrale rol spelen. Daarover zo meer.

De oprichters van het nieuwe Moskouse Kunsttheater Nemirowitsj-Dantsjenko en Stanislavski vragen ondanks het mislukken van de "oeropvoering" om toestemming Een Meeuw op te voeren. Zij gelden als een van de grootste toneelvernieuwers van hun tijd, ook buiten Rusland. Tsjechov aarzelt, maar laat zich overhalen. Vanwege gezondheidsredenen is hij niet bij de premiere op 26 oktober 1898. Het stuk is een overweldigend succes. Het Moskouse Kunsttheater voert vanaf dat moment een (abstracte) meeuw als embleem.

Tsjechov krijgt een verhouding met een actrice uit de groep: Olga Knipper, met wie hij enige jaren later trouwt.

In 1900 werkt hij aan De Drie Zusters. (hij is op dat moment 40). En terwijl zijn gezondheid verslechtert, schijft hij zijn laatste toneelstuk: De Kersentuin (1903). Tsjechov sterft op 2 juli 1904. Hij is dan 44 / dat is op dit moment 99 jaar geleden.

INHOUD MEEUW

Enkele gedachten over het stuk; er zijn er natuurlijk vele. Twee van de mannelijke personages zijn schrijver. De jonge schrijver Kostja probeert zich te profileren als idealistische toneelschrijver en mislukt daarin. De oudere schrijver maakt bewust het geïdealiseerde beeld van een kunstenaar kapot.

In een gesprek tussen Boris Trigorin en het jonge meisje Nina beschrijft Tsjechov in feite zijn eigen bestaan als schrijver. En maakt ook duidelijk dat, hoe groot de kunst van de schrijver ook is, hij het uit zichzelf moet blijven halen. Hij omschrijft dat met het begrip “schrijfdwang”. En dat de schrijver zijn kunst altijd baseert op datgene wat hij het beste kent.

Het jonge meisje Nina, dat zichzelf ziet als aanstormend actrice die alle roem van de wereld wil opeisen, leert in de loop van het stuk dat datgene wat een kunstenaar overeind houdt niet de ‘roem’ is die anderen de kunstenaar toekennen, maar dat een kunstenaar de kracht moet vinden het uit te houden in het leven en een persoonlijk geloof in zijn werk moet hebben. Dat hij door niemand van buitenaf geholpen kan worden.

Of (nogmaals) zoals Nina zegt: “het gaat er om dat je je lot kunt accepteren en het vol kunt houden. Zorg ervoor dat je je kruis kunt dragen en geloof ergens in. Omdat ik nu ergens in geloof, valt het me allemaal niet meer zo zwaar. Als ik nu over mijn leven nadenk, ben ik niet meer zo bang.”

Maar voor de jonge schrijver Kostja blijkt dit ‘arrangement met de banaliteit van het bestaan’ niet voldoende te zijn, hij pleegt zelfmoord.

Dat Tsjechov zijn ‘Meeuw’ **een komedie** noemt, heeft te maken met het feit dat alle personages in zijn stuk voorbij leven aan de realiteit, dat ze een gestoorde verhouding hebben met de realiteit. Daardoor worden hun emoties, dat wat ze doen en vooral dat wat ze niet doen, komisch. Ik hoop dat u dat vanavond kunt zien en voelen.

Dat het publiek, in latere opvoeringen van 'Een Meeuw' die wel zeer succesvol waren, toch altijd weer moest huilen om wat er gebeurde, begreep Tsjechov niet goed. In 1902 zegt hij tegen een bevriend schrijver:

“Jij vertelt me dat de mensen om mijn stukken huilen. Ik heb hetzelfde van anderen gehoord. Maar daarom heb ik ze niet geschreven. Het enige dat ik wilde, was oprecht tegen de mensen zeggen: “Kijk naar jullie zelf en zie hoe slecht en somber jullie levens zijn.” Het belangrijkste is dat de mensen zich dat realiseren, want als ze dat doen zullen ze ongetwijfeld een ander en beter leven voor zichzelf creëren. En zolang dit leven niet bestaat, zal ik doorgaan met steeds weer tegen de mensen te zeggen: “Alsjeblift, begrijp dat jullie leven slecht en somber is.”

Dat we heden ten dage nog steeds ontroerd zijn en soms huilen wanneer we een stuk van Tsjechov zien, zal ongetwijfeld te maken hebben met het feit we er honderd jaar later nog steeds niet in geslaagd zijn een 'een ander en beter leven' voor onszelf te creëren. We herkennen ons in het geploeter van de mensen op het toneel. En het is precies dat tijdloze, dat Tsjechovs stukken zulke meesterwerken maken.

En eventueel:

Die Mowe

In 1988 regisseerde Theu Boermans ook al eens De Meeuw, onder de titel Die Mowe, met een aantal jonge acteurs van de Arnhemse toneelschool. Dat was een hyperactieve en van een snufje coke voorziene versie. Op de voorgrond werd de jonge generatie kunstenaars geplaatst (Kostja, Nina).

Boermans en zijn spelers bleven bij elkaar en noemden zich De Trust. Inmiddels zijn we bijna 15 jaar verder. Boermans speelt nu zelf de rol van Trigorin: de schrijver die de gevestigde kunst vertegenwoordigt en die zegt: “oude en nieuwe kunst, er is toch plaats voor ons allemaal?”

Een basisthema van deze encenering is: “het nut van het leven / hoe het leven te leven... In kunst of in liefde? Of in allebei? Of in allebei niet.” En wie is nu eigenlijk de Meeuw? Nina of Kostja?